

Ad qazanma aktı - "Kitabi-Dədə Qorqud" dan Qarabağ salnaməsinə

"...şəhidlərimizin ad günləri onların cismani olaraq bir ata-ananın övladı kimi dünyaya gəldikləri tarix yox, onların ad oğlu, vətən övladı kimi doğduqları şəhidliyə qovuşma günləridir" (Şakir Albaliyev)

Şakir Albaliyevin "Şəhidlərin ad günləri nə vaxtdır? - xalqın, vətənin yaddaşında doğulanlar" adlı yazısını oxuduğum zaman müəllifin mövzu barəsində həqiqi mənada novator və olduqca geniş müstəvidə yanaşmasının şahidi oldum. Və bu məsələnin kökü məni Ana kitabımız, qan yaddaşımız olan "Kitabi-Dədə Qorqud"-a apardı. Bildiyimiz kimi, Oğuz mühitində anlaşılmazlıqları aradan qaldıran, evlənmək istəyənləri evləndirən, sözünün üstünə söz söylənilməyən Qorqud Ata boylarda sakral advermə aktının icraçısı kimi çağırılır. Biz dastanda bir neçə dəfə bu hadisənin şahidi oluruq. Boyları ardıcılıqla oxuduqda, "Dirse xan oğlu Buğac xan boyu"nda hadisə ilkin olaraq nəzərimizə çarpır. Dirse xanın oğlu üç uşaqla meydana "aşiq-aşiq" oynarkən dəmir zəncirli buğanı üç kişi sağdan, üç kişi soldan tutaraq meydana gətirir. Buğanı qoyub gedəndə uşaqlara "qaç" deyilməsinə baxmayaraq oğlanlardan biri meydanın ortasında durur. Bu şir üreklili oğlan Dirse xanın oğludur. Oğlanla xeyli çəkişdikdən sonra buğa məğlub olur. Fərəsəti və ağı ilə oğlan buğanı başı üstə yerə sərir və başını kəsir. Elə bu zaman oğuz bəyləri oğlanın ətrafına toplaşır, ona tərif yağdırırlar. Dədə Qorqudu çağırırlar və deyirlər: "Dədəm Qorqud gəlsün, bu oğlana ad qosun, biləsincə alub babasına varsun, babasından oğlana bəglik istəsün, taxt alı versün" (1, 27) Dastanda Dədə Qorqudu növbəti adlandırdığı cəngavər Baybörənin oğludur. Tacirlər baş kəsib, qan tökdüyü oğlanın ad qoyulma vaxtının yetişdiyini bəyə söyləməkləri ilə bəyin qonaqlığı verib, Dədə Qorqudu gəlişi bir olur.

Ünlü anla, sözüm dinlə, Baybörə bəg!
Allah Taala sana bir oğul vermiş, tuta versün!
Ağır sancaq götürəndə müsəlmanlar arxası olsun!
Qarşu yatan qara qarlı dağlardan aşar olsa,
Allah Taala sənin oğluna aşut versün!
Qanlı-qanlı sülardan keçər olsa, keçit versün!
Qalabalıq kafirə girəndə
Allah Taala sənin oğluna fürsət versün!
Sən oğlunu "Bamsam" deyü oxşarsan;
Bunun adı Boz aygırlıq Bamsı Beyrək olsun!
Adını bən verdim, yaşını Allah versün!" (1, 55)
Bu adqoymanı digərlərindən fərqləndirən cəhət vardır. Oğuz igidinin öz igid adını qazanmazdan öncə uşaqlıqdan bəri başqa adla əzizləndiyi faktı burada əks olunmuşdur. Dədə Qorqudu verdiyi

"Bamsı" adı isə artıq bu igidi dəyər qazanaraq cəmiyyət strukturundakı mövqeyini xarakterizə edir.

Advermə inisiyasiya mərasiminin şahidi olduğumuz növbəti cəngavər "Basatın Təpəgözü öldürdüyü" boyundakı Aruzun oğludur. Aruz itkin düşən oğlunu bir müddət sonra tapır və şadlıqla evinə gətirir. Lakin oğlanı saxlamaq mümkün olmur. Onu yenidən tapıb gətirirlər. Çarəyə yalnız əlac Dədəm Qorqud olur. At vurub-basan, qanını sümürən oğlana bu minvalla Basat adı verilir: "Ulu qardaşın adı Qıyan Selcikdir. Sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versün!" Basat hünər göstərməyə də, bu ad ona məhz "heyvanlarla müsahib olmaq"ına görə verilmişdir.

Bizim hər üç advermə zamanı diqqət mərkəzimizdə olan məsələlərdən biri də Qorqud Atanın "Adını mən verdim, yaşını Allah versün!" cümləsi olmuşdur. Sakral advermənin icraçısı olan Qorqud Atanın bu ifadələri işlətməsi bizə müasir dövrdəki "Adı ilə böyüsün" cümləsini xatırladır. Tanrının alnımıza yazdığı yazı-ömür yaş əbədi verilən ad ilə əlaqələndirilmişdir. Nəsbədən verilən yaş, ömür necədirsə, ad da eyni qəlib. Bu cəhətdən də Qorqud Atanın bir mifoloji varlıq kimi kökünə vardiqdə qoruyucu ruh olmağı, xilaskarlığı, ilkin əcdad funksiyası ta qədimlərdə söykənən qatlarında Tanrı mərtəbəsində yer verilmiş olduğu barədə bizdə fikirlər oyadır.

Seyfəddin Rzasoyun inisiyasiya ritualının başçısı Qorqud Atanın ad vermə funksiyası ilə bağlı mülahizələrinə diqqət yetirək. Çox doğru şəkildə alim qeyd edir ki, Qorqud Ata ölmə və doğularaq dirilməni adla təsbit edir. Bu halda Qorqud Atanın advermə funksiyası bütövlükdə doğuluşla əlaqədar bir proses kimi səciyyələnir. Tədqiqatçı bununla bağlı yazır: "...Başqa sözlə, bir şey doğulmasa, Dədə Qorqud ona ad verə bilməz. Bir şeyin ad alması üçün onun hökmən doğulması lazımdır. Yeni olan hər bir element oğuz kosmosuna yalnız doğularaq daxil ola bilər" (2, 310)

Mirəli Seyidov isə adqoyma məsələsinə iki aspektdən yanaşmışdır. Birinci uşaqlıq, ikinci isə yetkinlik adı olduğunu söyləyir. İlkin adın arzu və istəyə görə, ikinci ad isə şəxsi işi, ictimai fəaliyyəti ilə əlaqədar qoyulduğu qənaətinədir. Bu baxımdan alim "Köje öliq-Xovu" abidəsinin ön hissəsindəki yazını nümunə gətirmişdir: "Oğlan atım Çubuq İnal... ta atım Kumul öqə" Tərcüməsi isə "Oğlan adım Çubuq İnal mənim (kimi) adım Kumul Öqə"-dir. (3, 30)

Türklərin hökmdar seçmə mərasimlərinə aid Çin tarixi mənbələrindən rast gəldiyimiz nümunələrdə maraqlı məqam diqqətimizi cəlb edir. Yeni bir hökmdar seçiləcəyi zaman boynuna ip keçirilir və huşunu itirəcəyi məqama qədər gözlənilir. ardınca ona suallar verilməyə başlanılır. (4, 294) Rastlaşdığımız mətn bizə bunu deməyi əsas qazandırır ki, əski türk inanc sistemində iplə boğulub huşu itən hökmdar sanki sırası vətəndaşlığını itirir (bir növ ölür), nəticədə yeni bir şəxsiyyət kimi doğulur, sıraviliyi hökmdar titulu, adı ilə əvəzlənir.

"Ölüb-dirilmə və ya inisiyasiya mərasimi ölümün insan həyatının bir dərəcədən daha yüksək bir dərəcəyə qaldırmağa xidmət edən katalizator olduğu düşüncəsi ilə əlaqədardır"(5, 51) Bu məqamda biz deyər bilirik ki, döyüş əsnasında nirvanaya çatan sırası şəxs ali məqama yetişib ad alır, adından mücərədə transfer olunur. Döyüşlərə yollanan qorxmaz igidlərimiz həmin məqamda - ölüm (əslində yenidən dirilmə, özə varma) məqamında ali titul alır və ölməz olur. Nəticə etibarilə, cismani ölüm mənəvi sonsuz yaşayla əvəzlənir. Bu gün necə "Kitabi-Dədə Qorqud" ərənləri bu adlarla tanınırsa, şəhidlik zirvəsinə yetişmiş igidlərimiz də məhz ŞƏHİD ali adı ilə tanınır, yad edilir. Yaradana qovuşduqları gün kimi qeyd etməkdən savayı, onların Şəhid adını qazandığını gün (ad günü) kimi yad etməyi unutmamalıyıq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Kitabi-Dədə Qorqud Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: "Öndər nəşriyyat", 2004, 376 s.
2. Rzasoy S.. Oğuz mifologiyası. Bakı. "Nurlan", 2009, 363 s.
3. Seyidov M. Bəzi abidələrdə və xalq yaradıcılığı nümunələrində adqoyma adətinin qalıqları haqqında mülahizələr. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar. Beşinci kitab. 1977, s. 158-165.
4. Ögel B. Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) 1 cilt, 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara. 1993, 644 s.
5. Bayat F. Ana hatları ilə türk şamanlığı. İstanbul. 2006, 286 s.

Bəsti SƏTTAROVA,
Bakı Dövlət Universiteti
Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı
kafedrasının I kurs magistrantı.